

KRONOLOGIJA NEKIH ZBIVANJA NA NAŠOJ OBALI IZ 1914. GODINE

Kod prijatelja Tatjane Pečarić naišli smo na dio dnevnika njena djeda Pava Mikule, koji obuhvaća vrijeme od 2. VIII. — 27. XII. 1914. Dnevnik smatramo zanimljivim jer nam govori o prvoj ratnoj godini i o međuljudskim odnosima. Činilo nam se važnim zapisati kako su odnosi u godinama početka prvog svjetskog rata na području Boke bili kulturni i humani. Željeli smo istaknuti širokogrudni način kojim su Crnogorci oslobodili Boku, slijedeći kratke zapise gospara Pava.

Njegova obitelj potječe od poljičkih plemića Alaburić; došla je u Budvu početkom 17. vijeka, iz poljičke Rogoznice. Baveći se trgovinom, stekla je veliko imanje. Obitelj danas nema muških potomaka.

Šteta je što nismo našli čitavu kroniku. Bila bi slika kompletnija. Ali i ovako će dojam što nam ga kronika pruža — biti sugestivan.

Kronici smo nadodali da bolje razjasnimo neke pojmove iz teksta i kratko tumačenje ratnih prilika Milana Dorotke.

NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI

KRONOLOGIJA IZ 1914. GODINE

1914.

- 2/8. Nedjelja, kopnena vrata zatvorena (Terraferma), mala vrata (portello) otvorena, sa morske strane dvostruka straža.
- 3/8. Stigao krstaš »Zenta« sa zadatkom da povuče vojsku i službenike, i neke privatnike.
- 4/8. Općinski načelnik sazvaio građane, saopćio da Budva ostaje bez vlasti i za to treba imenovati Šefa uprave. Isti načelnik Stefan Serzentić imenovan (je kao) i odbori za pojedine službe. Mladići preuzimaju gradsku stražu. Sinoć je općina na tvrđavi podigla bijelu zastavu. Oružje svojedobno oduzeto Mainima, Taborima i Braićima vraćeno.
- 5/8. U srijedu otputovalo trideset obitelji sa brodom »Albanien«.
- 6/8. Došao brod »Pozony« (mislim da se piše: Poszony, tj. Požun), pa se ukrcalo 20 obitelji.
Jutros došli Crnogorci, pošli na Općinu, ali se razlog ne zna.
- 7/8. Redoviti pazar — nema novosti (petak).
- 8/8. Oko podne došlo 9 Crnogoraca te pripuče na neke konje i vojnice što su bili jutros došli. Ranili su dva konja. Vojnici su išli nazad u Kotor putem Mogrena a ne državnom cestom.
U 2 po podne me je probudila truba policajca, koji je javljao da

je došao brod i ako ko hoće može evakuirati. Išao sam pogledati i bio ožalošćen tolikim odlascima. Otišao je i don Ante Musura, zamjenik župnika, koji je u julu otišao na odmor (Ciro Rosić), pa ostajemo bez popa. Ako koji katolik umre sahraniti će ga Pop Niko Mikjel, kapelan crnogorskog garnizona. Napustilo je grad 340.

- 9/8. Došla je austr. torpiljarka i pitala da li se što treba.
- 10/8. Ponedjeljak 4 Crnogorca došli su u kafanu Novaković, kod gradskih kopnenih vratiju. Uzeli su piće i nakon pola sata otišli.
- 12/8. Oko 9 sati ušli u grad Crnogorci. Zauzeli su gradska vrata i državne zgrade.
- 13/8. Došao je brigadir Peanović i bio aklamiran. Imenovan je Šefom uprave. Serzentić ostaje glavar grada ne više kao načelnik već predsjednik, po zakonu crnogorskome.
- 14/8. Jučer prilikom primopredaje bilo je živo. Nisam vidio, pričali su mi.
Jučer je »Zenta« uništila na Volnici bezžičnu telegrafsku stanicu i pucala na baraku »Barskog društva« (to mora biti željezničko talijansko društvo), jer se otale pripucavalo.
- 15/8. Velika Gospa. Remeta Bartol je zvonio. U 9 1/2 pomorska bitka na 10 km od Budve između Austrijanaca (3 broda) i Francuza (16). »Zenta« se je upalila od francuskih granata i potonula za 15 minuta, vidio sam vlastitim očima. More je progutalo 340 mladića u jedan čas, za čas je sve bilo u plamenu okruženo crnim dimom; 16 brodova u dvije bočne linije neprestalno je pucalo. Bilo je 80 Crnogoraca na Brijegu.

Jedna austrijska torpiljarka je bježala pred Francuzima prema Punt d'Ostro i neprestano pucala. U pola sata e bit sustigla Kotorški zaliv. Bio je to Ulan, kako sam kasnije doznao, plovi sa 34 km na sat. U bitci se »Zenta« nalazila zadnja u liniji prema jugu, bila je iznad otoka s. Nikole. U Lastvi bližoj mjestu eksplozije koja je daleko 7 km, a Budva 10, spasili su 120 ljudi. Marko Gregović upravitelj u Paštrovićima nabavio je odijela, kupio štofe, sve šivaće mašine Lastve su radile. Tako su ove mornare uputili kao zarobljenike na Cetinje, a 14 ranjenih su predali u austrijsku bolnicu (ne vidi se koju).

- 16/8. Na 3 1/2 sata podigla se crnogorska zastava na tvrđavi, sv. Trojici, Sanitetu (Lučki ured), a na katoličkom zvoniku hrvatska (vjerojatno po nalogu — kaže pisac). Na kućama Duletić i Čalac podignute su crnogorske zastave.

Pobjeda je telefonom javljena kralju Nikoli, koji je zahvalio Zenoviću i Serzentiću. Istodobno je izvješena državna zastava Crne Gore (crveni fond s bijelim rubom, a u sredini žuti orao). Zastava je u crkvi blagoslovljena. Govorilo se o Slavenstvu, plesalo kolo, slavilo.

- 18/8. Jugo je donijelo na plaže do Zavale ostatke »Zente«. Narod je kupio drva kao gorivo. Spasio se mornar koji je 48 sati bio u moru. Naišao je na plažu ispod Reževića. Joko Nikolić se nehotice ubio revolverom. Carev rođendan nije nitko zapazio. Po noći 17/18. avion (hidroplan) iz Tivta letio do Sutomora, vratio se preko Budve. Velika novost za Budvu, jer se avion nije nikad ranije bio vidio. Fort Gorazda uništio je kuću Radanović, na pola puta Kotor—Budva, ali vlasnici su se vjerojatno povukli u Crnu Goru. Skadarski brod donio 800 kvintala žita, na sreću. Kako su zadnjih dana granate letile preko Budve prepao se i pošao ispod otoka s. Nikola. Stigao je brigadir Vežnić.
- 22/8. Dva crnogorska bataljona pođoše u Župu, ostalo ih je 40 u gradu, koji sa 40 naših seljana čuvaju grad. Luketić (spomenut u drugom kontekstu) kaže mi da u Vojnoj bolnici (u Budvi?) leži jedan mašinski poručnik, koji je u Poli bio sa mojim sinom Nikolom u *Maschinenjungenschule*, i da me želi viditi. Pođoh i nadem tog dečka, mornara sa »Zente«, a iz Biograda je. Rekoh mu da sam bio u Biogradu pred 6 godina posjetiti zeta poreznog upravitelja Uga Nakić Vojnovića. I tako je mornar Ivan Buca ispričao kako se dogodio slučaj »Zente«, gledan sa strane onih koji su na brodu udes doživili. Ivan kaže: ono jutro smo krenuli iz Bara (čudno, Bar je crnogorski, znači da su austrijski brodovi te dane povrijeđivali crnogorsko tlo), i vidjeli smo engleske lađe; pobjegosmo, ali kod vrha s. Nikole dođu Francuzi i počnu pucati, mi također, ali uzalud, jer ih naše kugle ne dosizahu, a oni su se preko nas prebacivali. Tražili su predaju broda, ali komandant Pachner iz Maribora u Štajerskoj nije pristao. Onda su nas potopili. Mornara je bilo 354, spašeno je 120, a ranjenih 14. Od oficira poginuo samo Rotter. Među ranjenima je Mirković, sin lanterniste kod Puntabiancke u Zadru. Dva ranjena su poslana u Bar na operaciju.
- 24/8. Austrijski brod po podne izbacio 5 granata na Košljun, Borete, Tunju i u Paštroviće. Crnogorci su podijelili oružje u okolnim mjestima (Spič, Paštrovići, Maïne, Pobori, Župa i Budva). (Slijedi naracija o međusobnim odnosima, konsideracijama, mislima, iz čega se vidi žurba, nervoza, ali i prilike, kao npr. da Crnogorci nisu dirali općinske glavare kada su došli, a to je jedinstveno). Dalje pisac priča kako su Crnogorci ispraznili zgrade kojima su raspolagali (bolnicu, tvrđavu, samostan, i odnijeli namještaj i smještene rezerve obuće, odijela, platna u velikoj količini, npr. 300 kabanica).
- 26/8. Već četvrti dan oblačno s malo kiše. Tri večeri ne gori feral kafane Fabris. Tako u mojoj ulici potpuni mrak. Susjedi su išli u s. Stefan. Ovdje je ostala pustoš, u 8 valja ići u krevet, lokala nema, osim kafane Glendija. Uzmem stolicu i čašu vina, koju naslonim na vrata učiteljice Žeželić. Idu samo crnogorske patrola i

kažu mi: Dobar večer, starina, na ladinu (na ladovini). Čitati i pisati me nije volja, odvojen sam od svijeta kao Napoleon na s. Jeleni. Jedina mi je utjeha ovaj dnevnik. Tomo Kažanegra ostavio je Landwehr i došao, jednako kao što je Niko Perazić napustio Hercegovinu i pošu u Srbiju.

- 28/8. Velika Gospojina. Čuju se topovi iz Župe, tuku se Austrijanci i Crnogorci. Ima ranjenih dovedenih u Budvu. Propustio sam napisati, mislim 13/8. došla torpiljarka uzeti Načelnika, ali se ovaj sakrio. Načelnik je tada (ne zna datum) dogovorio predaju Budeve Crnogorcima (o kojoj onda u ovom dnevniku 12/8).
- 30/8. Kalešini Luketića i Kašića doveli su ranjenog Rumunja (aust. vojnika — op. N. D.), i dva topića ostavljena od Austrijanaca, pa su odneseni u Cetinje.
- 1/9. 1/8 bile su isplaćene plaće (90.000 kruna), a danas ne.
- 2/9. Umro je Rumunj izboden bojonetama.
- 3/9. Ranjeni Crnogorac upućen u Bar, ali je i on umro čim je tamo stigao. Austrijski brod kod Mogrena od plaže Ježi bombardirao Lastvu.
- 8/9. Iz Tivta se pucalo na Župu.
- 9/9. Na podne su austrijski brodovi pucali da zaštite kasarnu u Mainima-Braićima, i ako je bila prazna. Budva je mislila da se puca na grad. Tako smo ja, obitelj Srzentić, Luketić i stara Hot se zaštitili pod lukom naše terace, dok je avion bacao letke dat. 6/9. govoreći o pobjedi Austrijanaca i Nijemaca (latinicom i ćirilicom — u dnevniku priložen).
- 10/9. Oko 5 po podne aust. avion bacio bombu na sike pred tvrđavom, a jednu u vinograd Novakovića. Čitav grad se tresao. U tom času sam sâm sjedio na novoj Skoljeri (dakle idilično, i ako u ratu — op. N. D.). Danas u 11 s. ubijen je Raimondo Simoni na Drvenom mostu — skraćujem: bio je kolon Anzulovića, ubio ga je jedan iz osvete, porodica mu je ostala u bijedi, pomoći će joj se i čim bude moguće vratiti u domovinu; zanimljiva je ova opservacija pisca: kako nisu s nikim saobraćale (žena Simoni i tri kćeri) divlje su bezgranično, ne razumije se što govore, koji kontrast (s našima), prljave, poderane, bose, nikad češljane, zastrašuju, koji kontrast s našim seljankama koje su živahne, dobro obučene u narodnu nošnju, čuvaju stada i pletu, dobro očešljane, bilo bi dobro da koji Talijan dođe, stidilo bi ih se, jer su pune insekata, ali ko ne vidi ne vjeruje.
- 12/9. Evo mjesec dana od dolaska Crnogoraca. Neke crnogorske obitelji su išle iz grada (N. Mitrović, David Ljubiša, notar Jovo Balaban, učitelj Gjukić, pop Radanović, kome je u župi uništena kuća i dućan bombardiranjem).

Zastava je opet podignuta na tvrđavi (i druge — detaljan opis). Pred večer je stigao škadarski trabakul krcat sevom iz Dubrovnika, i čudio se kad je čuo što se zbilo sa Budvom. Kasnije je došao piscu da ga upita ko zapovijeda u Budvi, pa je upućen na načelnika, koji mu je odobrio nabavku prehrambenih potrepština.

- 12/9. Opet jedan ranjen iz osvete. Oglas da na 15/9. austrijski novac gubi kupovnu moć. Izdani su bonovi u perperima. Odmah je nastala špekulativna jeftinija kupnja austrijskog novca.
- 13/9. Krivi alarm da će Budva biti bombardirana, jer da je austr. flota izišla iz Kotora. Pisac je uzeo »sivi palet« i otišao izvan grada, gdje je bilo oko 80 osoba, ostaše čitavu noć uzalud.
1. sept., na šetnji (ove se pisac nije odricao — op. N. D.) sretnemo oko 300 ljudi, naoružanih, nekih na konju, sa svojim hodžom, jer su svi bili muslimani, sa bijelim fesovima, čisti, uredni, iz plemena Mrković i Mikulić. Pratilac pisca Četković bude od ovih kao poznanika pozdravljen. Upitali smo ih gdje idu? Odgovorili su: Na Kotor more! Nosili su crnogorsku zastavu, gdje je prije umjesto orla bio polumjesec. Ne davaju vojnike, lani nijesu htjeli na Skadar, radi religije, a sada su pošli.
- Rukovodioci (nabraja ih) nose po nalogu princa Petra vojničke kape boje breskve, a djeca narodnu kapu.
- Naša četiri dućana jestiva se ispražnjuju. Parobrodi već ne dolaze, donese se ponešto iz Bara. Tri mesara jedva prodaju svaki jednog brava. Ko će kupiti. Govedine nema. Koji put fali kruh.
- Budva je slobodna luka (porto franco), ne plaćaju se dažbine. Paket tabaka košta 12 šestica (for. 1,20), jaja 5 soldi, kokoše i pršute se vraća — ko će kupiti — kaže pisac? Budvi se piše sudbina Svetog Stefana. U Budvi vlada tuga za umrijeti. Na sreću prolazim vrijeme — kaže — s notarom u farmaciji, ili u večer od 6 do 7 sa udovicom Medin Ljube, pokojnog našeg rođaka (koji je, kaže — prenio pod svoju kuću raspacavanje duhana, jestivo je i sve što je u dućanu imao; nudila me je bičerinom konjaka, drugo nije imala, jer mastika je nestala kao i ostalo).
- Bartuo, čistač i upaljivač ferala, pomoćni zvonar i sakristan — ima puno zadataka. Čudi me da mu nisu stavili kapicu, biti će za to da kapicu ne degradiraju. Uprava je naredila da se na kuće onih što su napustili grad napiše: iseljenik.
- Angje Gjura Mitrovića je skinula natpis sa svoje krčme čim su otišli Austrijanci. Vlast je naredila da je postavi opet.
- Bivši poštanski ured pretvoren u depozit kruha (a pošta — ne vidi se — op. N. D.).
- Bukovo drvo ostavljeno, od ranije djelomice podijeljeno, sol prodana kao i vino Hvaranina Kolumbića.
- Općinski zatvor preko puta moje kuće uvijek pun, jer se Crnogorci ne šale sa izgrednicima.
- 14/9. Danas sam išao posjetiti u bolnici mašinskog oficira Ivana Bone. Poklonio mu cigarete: »Dalmatinac« i knjigu o braku muzičara

Enrica Toselli i saske princeze Luize. Nije imao ništa, pa sam mu drugi put donio par rubaca, šugaman i nešto biskvita. Tako je oficir pričao da je bio u trećoj godini, dok je Niko piščev sin bio u prvoj. Oficir je bio zahvalan, a pisac se izvinio što ne može više.

- 15/9. Lijep dan, ali u večer pucnjava se čuje iz Boke. Uprava je naredila da se bravetina prodaje 1 krunu, dok je do tada bila 1.40. Ovo se ne dopada mesarima, i ako su prijatelji Crne Gore. Na prozoru Nika Lazova suše se zastave »Zente« i »Habsburga« i državna, — nađene plivajući poslije mjesec dana.
- 17/9. Čuju se jutros topovi sa strane Bara. Izgleda da Austrijanci po drugi put ruše telegraf bez žica na Volnici. U 7 s. jutros poredale su se pred Budvom (dolazeći mislim iz Bara) tri torpiljera lijevo, tri desno i jedan bojni oklopni brod. Mislili smo da će ovo biti kraj Budve. Ja sam gledao s vidilice na Brijegu, ali su nas crnogorske straže odstranile. Kad smo došli na zemlju Mikula zvanu Na Blato počeli su zviždati puščana zrna, pa smo se sklonili (nabraja prisutne). Bojni brodovi su zapucali pet puta, jednom pod tvrđavu, dva proti kasarne Maine-Braići, jednom na Zavalu i jednom blizu s. Stefana.
- 17/9. 47 dana nisam vidio novinu, jer smo izolirani od svijeta. Međutim je došlo iz Italije advokatski pripravnik Stevo Ragjanović, gdje je bio u jednom kupalištu (termalnom?) prije rata, pa se vratio preko Budve. Dao mi je broj »Corriere della Sera« od 4 septembra. Tako sam saznao da je izabran novi papa Benedikt XV (Giacomo della Chiesa), rođen 1854. Bio sam iznenađen, jer nisam znao za smrt Pia X (Giuseppe Sarto). Još se u listu govorilo o tvrđavama oko Kotora. Kukuruz za vojsku melje se u Pržnu, u Uljarskoj zadrugi i u Baru.
- Radi se na kuluk. Oni iz Maina sijeku u Kremovici drva za peći i za vojsku, a mladi Budvani rade na crnogorskim krušnim pećima. Dobivaju 25 deka kruha i 50 deka mesa, osim brođara, koji dobivaju k tome i plaću.
- 19/9. Pred večer, vraćajući se u grad (dakle, pisac nije morao prekinuti svoju uobičajenu šetnju radi rata — op. N. D.) vidio sam kako izgleda molitva crnogorskih vojnika. Stariji čita dok su svi skinuli kapu; na kraju povikuju tri puta: živio kralj Nikola! Trećina njih su naši zemljaci (misli na područje Budve i ostalog — op. N. D.).
- 20/9. Prošle noći široko s kišom, more jako uzburkano. Jedna žena Marović iz Krimovice, išla je na plažu Jaži, sa zipkom na glavi i djetetom od 14 godina, i izgleda u drugom stanju (muž i šogor su mobilizirani). Nesretna žena zapazila je u moru predmet, kao što obično nosi more, učinila joj se bačvica, pa ju je htjela dohvatiti. Jedan župljanin koji se tu nalazio je odvrtao. Kotrljajući je bomba je eksplodirala i raznijela. Sin izgleda da je izgubio oba oka. Izgleda da se je radilo o morskoj mini iz Kotorskog kanala.

Mačke onih koji su napustili grad lutaju izgladnjele po gradu, ali kako naše seljanke ih vole, love ih.

- 29/9. Općina je objavila odluku Privremene vlade kojom se cijena vinu određuje na 20 soldi litra, 6 soldi 1/4 litre, i reducira cijena pića u kafani Glengjija (koja je jedina jer je Fabris napustio), ali je kafana od vlasnika zatvorena.
- 21/9. Velika Gospojina. Pozvan od šjor Piera Pavlovića nijesam mogao poći, jer nema prometala.
- 25/9. Na pazaru župski duhan u listovima šolada 95 kilo.
- 26/9. Sedmicu dana seljanke nose hrastovinu iz Babin Dola za vojsku i peći. Primaju »taim« (turski = trebovanje) kruha 40 deka i mesa 50. To je kuluk. Prije rata su tražile nadnicu 2 krune. Uništavaju se općinske šume.
- 29/9. S. Mihovil. Spremala se oluja, pa su svi zatvorili dobro prozore. Prozori nekih koji su otišli lomataju. Za vrijeme večere čuo sam pucnjavu topova u pravcu Gorovića. Uništena je kuća popa Dušana Davidovića. Skoro svaki dan smo u bitci.
- 30/9. Danas po podne upravljeno mnogo granata na selo Gorović, i letio je jedan aeroplan.
- 1/10. Danas su iz Župe došlo 30 Mrkovčana koji su donijeli grede za popravak mosta pod Samostanom Pod Lastvom, što su ga u augustu uništili austrijanci.
- 2/10. U 11. s. jedan se aeroplan spustio na pjacu, jedan Crnogorac je izišao iz kafane i htio pucati, ali ga odvратиše. Jutros sam se šetao prema kupalištu kao obično, i kod kuće Slovinić sam opazio austrijske vojnike praćene od stražara. Jedan me je pozdravio, bio je poručnik Ivan Bone i drugovi mu sa »Zente«. Pratio sam ih do s. Petke, dao duvana i 14—15 kruna, jer više nisam imao. Reče mi da su i u bolnici dobili novaca. Izrazio mi je zahvalnost za posjete, poljubio po slavensku tri puta, i sjeo na mule, jer je bio slab od ležanja, pa je liječnik kazao da ima jahati. Bio sam ga molio da mi opiše pomorsku bitku od 16 augusta. Izvršio je, kazao mi da pođem u bolnicu po knjige koje sam mu bio posudio, i u njima je bio opis i nacrt pozicije brodova.¹
- 4/10. Bijeli kupus 8 šolada kilo po tarifi, lani je bilo 14, krumpir 5, par kokoši 80—90 šolada, tabak u listovima 1 forintu, litra rakije 60, vino 20. Trgovcima ovaj propis ne odgovara, ali moraju slušati. Od 1/9. bili su uzmanjkali jestiva, ali je jedan brod donio hrane u Bar, pa se ide kaićima kupovati (barconi ex Lloyd). Danas je rođendan mog sina. Kod Marka Antonioli ne ide se na krsnu slavu. Jutros je jedan avion bacio bombu na crnogorski logor u Župi.

Na pučini se vidi 3—4 broda (pisac za ratne brodove kaže po starinsku »legni« = drva, što je bio naziv za drvene ratne bro-

dove) francuska. U 9 je jedan aeroplan letio iznad Budve u pravcu Dubovice. Jučer su odnesene zarobljene austrijske kabalice i rublje na Lovćen; nađeni su u tvrđavi.

- 7/10. Došlo je iz Amerike 60 naših zemljaka jednim francuskim transportom.
- 8/10. Rođendan kralja Nikole. Budva je čestitala i kralj je odgovorio. U crkvi blagodarenje. Grad u zastavama. Bartuo zvoni u sva zvana, i digo je hrvatsku zastavu na katoličku crkvu. Ne znam ko je naredio. Na Općini tri hrvatske zastave po nalogu crnogorske vlade. Vojska i narod su plesali kolo, kao na Fročin-dan (dan uoči Badnjaka, op. N. D.). U večer na trgu i hotelu pročitala se kraljeva zahvala.
Vojne puške jedne se zovu »Brdanska«, druge »Moskova«, poklonjene od Rusije.
Na uredu Političke ekspoziture vije se crnogorska zastava.
- 9/10. Danas sam vidio na prozoru poreskog ureda Stevu Srzentića i Milana Petrovića, koji spremaju, kažu, »teskere« za plaćanje poreza.
- 10/10. Jutros je išao Ivo Ragjenović uzeti u Bar vjerenicu. Kad su došli do Sutomora (Spiča) more se jako uzburkalo, pa je Ivo naredio da se baci u more 12 vreća žita. Tako su se spasili, i ostatak tereta. Oblasna uprava je zatvorila četiri mornara i otvorila postupak proti Ragjenovića, ali mislim da je bio oslobođen jer nevin.
- 11/10. Strašno vrijeme.
Za crveni krst su među inim dali Slovinići i Medini po 50.— kruna (drugi malo, po 2.—).
Govori se o raspodjeli Evrope poslije rata, i da je zatvoren biskup Uccellini, pa Dr. Čingrija, Dr. Smodlaka, — nije sve istina.
- 12/10. Jučer se ubio Gjuro Andrin Stanišić iz Maina, jedan od onih koji su se vratili iz Amerike da se bore, počinio samoubistvo.
- 12/10. Danas diluvijalna kiša. Jedna komisija pregledala je konobe u Budvi sa intencijom da se udari taksa od 40 para po hektolitr. Adlatus Upravitelja Gj. Z. Andre Jovanović, bivši učitelj, dobrog izgleda, vičan kancelariji.
Žene iz Župe što su prodavale kilo duhana u listovima po Kr. 2.— sada su obavezne dati carinu od Kr. 3.—
- 12/10. Ima u Budvi 80 osoba koje vrše javne službe. Izdale se hiljade bonova od 1 ili 2 perpera, ipak fali aržan (tako piše), pa se zavadaju takse. (Problemi taksa stvaraju sukobe, ovdje se govori o mesarima, koji jesu za takse, ali i za slobodne cijene).
- 12/10. Jedan iz Čelobrda nije htio uzeti pušku, jer da ima braće u austrijskoj vojsci, pa je pušten s mirom.

- 13/10. Govori se da su Francuzi okupirali Vis.
- 15/10. Danas su došle lađe (barke) sa pšenicom za vojsku.
U četiri po podne kad sam izišao iz kuće vidio sam stotinjak vojnika-crnogorskih i dobrovoljaca — kako trče. Bio je opet avion što je dolazio od Budve, pa ga nisu mogli pogoditi, jer previše visoko. Sutra će doći iz Sutomora Don Gjuro Slovinić.
Došao je večeras trabakul iz Bara (Ulcinjski) sa 300 kvintala žita.
- 16/10. Oko 5 sati došla je iz Cetinja kraljeva muzika. Ima ih 30, među njima Čeh Komarek, bivši službenik poreski u Budvi, jedan Tiro-lac imenom Veronesi, koji je služio 16 godina u mornarici. Kapelnik Čeh Wimer ima uniformu kao oficiri. Stali su na pazaru jer je vojska govorila molitvu, odsvirali himnu, i po jednoj ko-račnici ušli su u grad. Vojska je ušla u grad kroz Morska vrata. U večer se mulima preko Braiča prenosilo namještaj u Prijevor u kuću popa Kovača gdje princ Petar smiješta svoj štab. (Jer se napušta Lovćen radi zime).
Jučer prije glazbe došao je Crnogorac na konju a sa njime Bar-jaktar sa zastavom i dva oficira. U večer je bio ples u hotelu.
- 17/10. Jutros je muzika išla u Prijevor. Budvanski garnizon će biti — mislim — eskorta Petru. Kaže se da je stari kralj išao u Bar, ali ne u svoju vilu Toplica (mislim Topolica — op. N. D.) nego u privatnu kuću. Kaže se da su Francuzi okupirali Dubrovnik i Vis. Jutros se vide na pučini nepoznati brodovi daleko. Po podne jedan avion.
- 18/10. Danas Krsno ime kod mojih rodaka Medina, koji su u vojsci. Razrezao sam Krsnjak.
Jutros nakon tri mjeseca prvi put misa za 48 katolika. Svijeće. Zvonio je zvona apotekar Lepeš i Piero Slovinić.
- 19/10. Šetajući prema Zavali sa trgovcem I. Č. susreli smo Barski ba-taljon od oko 300 ljudi. Barani vole vino, ne piju rakiju. Polovici je dopušteno da uđu u grad. Sjeli su u Hotel i u sve krčme, uzeli vruću večeru. Prolazeći kroz Paštrovićeve dovikivali su im: Osvo-jite Kotor.
- 20/10. Jutros su odnijeli štednjak iz škole u Mainima u Prijevor za kne-za Petra.
U žandarmerijskoj kasarni, i u druge dvije, veselje, susjedi ne-maju mira.
- 20/10. Danas nema kruha. Kupio sam krušić kod vojnika za 26 solada. Crni, loše pečen. Popravljen je most od austrijanaca srušen u Lukavcima. Vodio je radove jedan Paštrović, koji je u Parizu studirao tehniku. Jedan mu brat u Crnoj Gori upravlja reflektori-ma.
Toni Vilović uredio je telefon princa Petra u Prijedoru. Princ ga je pozvao na ručak sa Štabom.

Conte Rade Pičan otvorio je prodaju vina i rakije blizu Ljubiše. I još neki drugi. Koji trgovci, kaže pisac, »da se čovjek zakolje rodakvom«.

Otvorili su dućan Valčić (vjerojatno je bio zatvoren zbog odlaska vlasnika — op. N. D.) i uzeli 12 sjekira za sjeći šumu.

- 21/10. Noćas kiša bez prestanka i danas. Prenesena su drva hrastova u Prijedor.
Fale šibice. U gradu pripaljujemo jedan drugome. Seljaci se na starinski način služe ješkom i kremenom (ognjilo).
- 21/10. Čitam Silvija Pellica i tješim se kako je on strpljivo trpio 10 godina. A mi smo samo tri mjeseca izolirani i već nam je teško. Često su nas (jesu nas) bombardirali granatama, i bacali bombe iz aviona. Ali »ko ne zna trpiti nema prava živjeti«.
Stavlja se telefon između Budve i Prijedora.
Nema petroleja. Za to dućani, kafane i javna rasvjeta gore na pola.
- 22/10. Bio sam sa Pierom Slovinićem na ručku kod farmaciste Vilka Lepeša. Bili smo za stolom do 3 sata. Činilo mi se da sam se preporodio.
- 23/10. Veliki pazar — »varenijeh kukuruza«. Aeroplani, bombe na magazine na rivi od Bara. Izgleda da ima usve 4000 naoružanih
Svakog dana svira muzika u Prijedoru.
Bartuo od 1 septembra ne pali feral (lanternu) na školjari, jer brodovi ne dolaze, pa ne služi. U augustu je u Sutomoru bačena u more statua Franje Josipa.
Crnogorski grbovi na uredima su od drva ovalne forme, na crvenom fondu, orao u bijelome, a u orlu lav u žutoj boji, sa natpisom ćirilicom: Kr. lučki zdrav. ured, Kr. Vojnič. Mjestne komando (za ovaj natpis nemam dojam da je točno transkribirao autor — op. N. D.), Intendant (to bi trebalo da bude carinarnica — op. N. D.), Oblasna uprava.
Često dolazi iz Prijedora Dr. N. Janković, Banaćanin, malog rasta i jako mlad čovjek, liječnik princa Petra.
- 26/10. Jutros je došlo iz Crne Gore 1500 ovaca i 40 volova za vojsku u Župi.
Grbovi na uredima su djelo slikara Save sina Đure Zambelića. Načelnik (predsjednik Općine) Srzentić, da bi animirao kažnjene, vuče s njima kola drva ili žita.
- 27/10. Sinoć, noću u 12 s. pristale su dvije torpiljarke na bovu u našoj luci. Misterij i panika. Bile su sigurno austrijske.
Torpiljer se zaustavio na Punt Platamoni na pogled vile Prijedor, gdje je sada kvartir Nj. V. Petra. Svirala je i muzika u to doba.
- 28/10. U 3 po podne sišao je princ Petar iz Prijedora sa tri osobe pratnje na konju. Kad je došo do vile Boreta zadržao se je, jer je položaj romantičan, uvala Bečić, razgovarajući sa 2—3 osobe što

su se tamo našle. Položaj mu je morao izgledati ljubak, prijatan, s jedne strane romantika Bečića, a s druge ona Budve, grada koji stoji na gracioznom poluotoku sa zvonikom, koji uljepšava. Htio je znati granice Ivana Bega Crnojevića, jedan od prisutnih mu ih je opisao. Bio je to Stanko Pavičević.

Ja ću sada ovdje opisati prave granice opisane u Analima Budve kanonika Kristofora Ivanovića.

Granice Budve: Od vode Bečić ide prema Tri Studenca, Koljesi, Majstori i Gjurgjevac što se zove Crkva do Drenovatiće, i ostale, iznad mora do Crvenog kamena. Druga granica Budve ide od rijeke Bjelašnice do Prijevora, uključiv selo Seoca. Morska granica ide od Punte nere (Crni rt) do Boke Kotorske.

Granica između Ivan Begovine i Venecije bila je crkva s. Stjepana Stiljanovića. A grob do nje je Jeka Davidovića, koji se obogatio u Carigradu i pomagao je zemljake.

Stanko je knezu Petru opisao samostane Duljevo, Praskvica i Režević, i sela Čelobrd, Gjenasi, Tudorović, a na moru S. Stefan sa 100 stanovnika.

- 29/10. Oblačno. Jučer je došlo do sukoba dviju izvidnica kod Traste. izgleda da su bile u pitanju neke slane srdele. Bila su dva mrtva Crnogorca i dva ranjena, pa su doneseni u Budvanjsku bolnicu.
- 30/10. Prelijepi dan, diskretan pazar.
- 31/10. Oblačno bez kiše. Prvi Badnji Dan, nema friganice, nema ni šibica.
- 1/11. Svi Sveti, nema mise, jer nema popa. Ne ide se na čašicu kod Jankovića ni kod udovice Marčele Suljak, koji imaju Krsno ime. Ali smo bili na zivršnom ručku kod Nika Slovinića sa farmacistom.
- Na prozoru »nuovo srutto« suhe Skorance, svaka 1 solad, a lanjske godine bile su tri za toliku cijenu. Bile su na prodaju i Kofe (riba gof, op. N. D.) (pečene, kako običavaju Crnogorci), koje se u Budvi nisu ranije nikada prodavale. Bartuo je zvonio zvona. Jutros vidi se na pučini par ratnih brodova, i jedan aeroplan. Sreo sam jutros na Drvenom mostu jednu ženu iz Maina, koja mi reče, da se iz njenog sela vide brodovi na pučini. Biti će francuski.
- 2/11. Mrtvi dan. Na groblju samo pet svijeća. Jutros je princ Petar išao za Cetinje. Po podne oko 4 čulo se četiri topovska pucnja veoma jaka. Misli se da je došao Karlo VI. Pucnjevi upravljani na Pobore, Jarište i Lovćen.
- 3/11. U nedjelju smo vraćajući se sa šetnje iz Bijelog Dola sa N. Slovinića sreli brigadira Gjurovića. Bio je otišao brodom u Bar, pa se vratio na konju.

- 4/11. Nema vijesti. Nebo oblačno. Pazar veoma živ, par kokoša 1.30 forinti, krumpiri 5 šoldi, kupus 10. Za večeru sam imao kuhane škorance, kiselih naranača i slatkih iz Bečića.
U večer se vratio princ Petar. Govore da je kralj Nikola pošao na Lovćen, a da je Francuska flota napustila Jadran, da bi u Dardanelima pomogla Rusima, jer im je Turska najavila rat. Da su potopljeni dva broda. Govori se još da će se jedna talijanska flota oduprijeti Francuzima, da bi sačuvala Egejske otoke, koje je okupirala (za vrijeme rata protiv Turaka 1912. — op. N. D.). Ne zna se ništa o Bugarskoj, Rumunjskoj, Grčkoj. Vjerovatno s Rusima.
- 5/11. Prije zore zapažena su dva ratna broda, kao da gledaju kako bi povratili Budvu. Još tri broda bila su kod otočića. Izgleda da su pucali na Bar. Bilo je nešto panike.
- 6/11. Izvrstan pazar. Nebo oblačno.
Pišem što se govori, ali nema potvrde. Navodno su austrijanci okupirali Plevlje, i da je kralj Nikola pošao tamo, a drugi kažu da je išo u Graovo.
Ovdje posjednici plaćaju Privremenoj vladi na litru rakije 10 helera, ako koriste u kući, i 20 helera za prodaju. Paštrovićani nisu htjeli. Babilon!
U tri mjeseca potrošio se je austrijski duvan braće Medin, sada ćemo se obratiti Luketiću, koji je duvan kupio u Crnoj Gori. Crnogorci su postavili straže u Zavali, da se ne bi iskricali austrijanci.
Princ Petar je bio u lovu u Dubovici sa vlastitim psom. Ulovio je tri prepelice (pernici). Vilović sa Krešićevim psom »Brik«. Nije točno da je jučerašnja pucnjava dolazila iz Bara nego sa mora. Neki Murićani blizu Skadra dobili su puške od Crnogoraca, ali su ih prodali Muslimanima.
- 7/11. Jutros je zapažen jedrenjak, što je rijetkost za ova vremena: svi su veseli nadajući se da nosi kukuruz, ali je nestao »kao da su ga vještice progutale«.
- 8/11. Mitrov dan pravoslavni. Nebo oblačno. Gost sam kod Tome Luketića koji ima Krsno ime. Mislim kako sam šezdeset godina provadao kod rođaka Krste Markičevića isti dan.
Poslije podne kišica. Pred večer gledajući pučinu došao je na konju princ Petar sa dva čovjeka pratnje, sjaše kod bolnice, obide dva ranjenika, pa na konju uđe u grad kroz kopnena vrata (Portaterra), pođe do tvrđave i vrati se. Nije se zadržao ni s kime. Ljudi su za njim trkali. Reče mi Gjuro Zenović kod Luke-tića da će se za mjesec dana princ Petar nastaniti u Budvi u župskom uredu. Šta će reći — kaže pisac — šjora Zanze (župnikova mati), oboje su od jula u Splitu.
- 9/11. U trinaest (jedan sat) javila se austrijska torpiljarka.
U 3 sata p. p. probudio sam se iz mirnog sna. Kažu mi da je došao princ Petar. Pregledao je tvrđavu, Carinarnicu. Na II katu Oblasna uprava. Zastava je podignuta na Općini. Nakon jednog

sata vratio se u vilu (zvanu) Schönbrunn, naime kuću Kovač u Prijedoru.

- 10/11. Jutros je Piero Slovinić pošao lađom u Bar nabaviti duhan. Austrijska režija duguje udovici Medin. Nema stearinki, pa se prodavaju voštanice. Ako koji umre faliti će za sprovod. Sapuna nema. Fali koža. Jedini papučar Frane Reić iz Splita nema materijala. Osmog novembra, na sv. Dimitrija, bila je krsna slava svih Braičana — 100 obitelji. Oblasna uprava nije dopustila oružanima da se kreću.
- 11/11. Jutros je pred Budvom bilo sedam ratnih brodova kao zaštita (konvoj) jednog broda što je prevezio namirnice u Budvu. Dva austrijska aviona su bacili bombe. Kad se vrati Pero Slovinić opisati ću jasnije. Sinoć u 9 kad sam išao leći čuo sam pjesmu, veselje na Pjaci. Milan Petrović je upriličio veselje na osnovu telegrama da su Rusi zarobili 30.000 Austrijanaca i Nijemaca 40.000.
- 11/11. Crnogorska komanda poslala je četvu u Graovo, ali ih se nekoliko nezadovoljnih rebeliralo. Danas po podne je stigao Piero Slovinić i priča: U 10 sati stigla je francuska tropiljarka u Pristan u Barù i iskrcala jednog oficira i dva vojnika. Sedam brodova francuskih je čuvalo (opkolilo valjda). Austrijski avion je bacio bombe na želj. stanicu. Avion je otišao nakon što je pucao i bacio propagandni letak. Pisac zove letak: obznana.
- 12/11. Šetajući prema Bijelom dolu sreo sam trojicu na konju sa ruskim šapkama, sa šest vojnika pratnje. Upitah jednog je li tu knez Petar i dobih odgovor — kaže pisac —: jest gospodine. Tri su konjanika došla na pazar, pa prešavši općinski park, vratiše se u Prijedor.
- 13/11. Jaki levanat (grego levante), sniježi u brdu, visoko more, brodovi u opasnosti, jadni vojnici izloženi elementima. Jučer je bilo tri mjeseca da su došli Crnogorci. Prošle nedjelje došlo je iz Srbije sedam dobrovoljaca. Načelnik ih je smjestio na II katu u Pretorski uređ. (Imena sedmorice: Vidović, Škare, Hoppen, Dešković, Vrcan, Cerini, Belamarić).
- 14/11. Ljetno vrijeme. Pred večer se naoblachilo. U 4 s. smo na pučini zapazili avoin leteći u pravcu Hercegnovog. Jučer je bilo 100 dana da smo od svijeta odsječeni.
- 15/11. Nedjelja. Pazar priličan, ali malo svijeta. Tužno je misliti na prošlu godinu, s glazbom u parku, dolazak diligece, pa kafana Fabris i Čitaonica »Sloga«. U 2 sata (dok je pisac spavao — kaže) došao je princ Petar, pregledao bolnicu, poklonio 5 kruna svakom ranjeniku, otišao do crkve, i vratio se. U 4 sata bio je pisac u parku, kad su nadošla na konju dva kneževa adutanta: Radonić i Jovičević.

Ljekarnik je oglasio da mora zatvarati u 5 sati, jer nema petroleja.

Luketić je izložio u prozoru crnogorske marke.

Danas su dva ratna austrijska broda nalazila su se kod Volujže. Crnogorci su pripucali, a ovi su odvratili. U taj čas jedna je budvanska lađa puna soli išla iz Pristana (Luka ili Novi Bar), i spasila se. U lađi je bio Niko Lazov Kažanegra.

16/11. Danas u podne vidio sam francuskog oficira (imao je na mišici francusku trobojnicu, mislio sam da je hrvatska), kažu da je dopisnik jedne francuske ilustracije.

17/11. Čitav dan je kišilo pa sam ostao kući. Kazali su mi da su Austrijanci neki dan pucali na Lovćen. Pitao sam kako vojnici podnose zimu i snijeg na Lovćenu. Odgovoriše mi da tamo drže samo straže. Izgleda da Crnogorci imaju osam bataljona, osim naših, t. j. austrijskih državljana. U Lukavcima bila je godinama gomila drva za gorivo (Planika), određena za Kotorski garnizon, a sad je preneseno ovamo (u Budvu). Građanima je određena količina kruha (ne kaže se koliko — op. N. D.). Radnici na kuluku dobivali su deke.

Uvečer u 8 sati prije nego ću leći, pošo sam na III sprat, koji gleda prema brdu Spas, i iza brda na Kotorski zaljev (kanal, kaže?) da vidim atmosferu. Nebo je bilo vedro »kao riblje oko«, i promislih da će to trajati do zore, i evo kako sam pogodio.

18/11. Danas se pahulji snijeg veoma živo, pa mi led ulazi u kosti. Ostao sam do 11 sati »ritirato« (u krevetu, spavaćoj sobi).

19/11. S. Elizabeta. Oblačno. Suho vrijeme, zima, lebić.

20/11. Predvečerje Gospe od Zdravlja, izvrstan pazar (petak), sniježno vrijeme (»tempo di neve« — kaže). Večeras je započelo zamračenje, jer nema petroleja. U početku se trebalo od 40 fenjera ograničiti na 10, da se ne dođe do ovog stanja. Vraćajući se kući u 7 nisam uspijevao doći doma.

Danas se na pučini vide austrijski brodovi, i ako se je govorilo da su zatvoreni u Boki. Bio je i sukob kod Grahova.

21/11 Gospa od Zdravlja. Barkaca na paru dovukla je sijeno za volove vojske. More jako uzburkano, pa se na povratku vratila do Skočidjevojke. Oko 4 po podne vidjelo se na pučini dvadesetak brodova, izgleda austrijskih.

22/11. S. Cecilija. Loš dan, pa sam ostao doma. Bio bi se dosađivao da nisu u tinelu učiteljice Žeželić nadošli Dalmatinci svetkovali. S njima je bio Slovinić i ljekarnik Lepeš. Neprestano kiši, ali je tiho, snijeg pada na visini.

23/11. Nastavlja se jugo. Pet spašenih sa »Zente«, što su bili liječeni u ovoj bolnici, išli su jutros na Cetinje. Ostali su još »Bucu« iz Biograda, Mirković iz Zadra, Ivan Pravnic iz Kraljevice i drugi.

- 24/11. Danas je transportni brod iskreao u Baru namirnice.
- 25/11. S. Katarina (jazzo per marina), imendan naših dviju umrlih. Nisam propustio poći na groblje, postaviti ruže. Miran dan. Tri aviona su letili prema Baru. Sreća da nisu jučer, jer bi bili uništili transport sa teretom. Mislili su da je more uzvitlano, pa da ne će pristati, ali je uspio. Jutros je četa od 70 Braičana, nakon dva mjeseca boravka u Budvi, pošla i bila zamijenjena Mainjanima u istom broju. Neko mi kaže da su jučer dva austrijska aeroplana tjerala jedan francuski. Ne znam je li točno. Princ Petar je pošo na Cetinje radi jake groznice koju je dobio od klime u Prijevoru. Nekoliko austrijskih brodova pucalo je na Bar, a dva torpiljera su eksplodirala vjerojatno od podmorskih mina. Dvije Ulcinjske bracere prenijele su iz Budve u Bar volova i koza za vojsku. Trebalo je popravljati opanke. Prošle sedmice N. L. K. dopremio je iz Bara 40 kvintala bijele soli. Kvintal se prodaje 24 krune. Da ovo nije došlo šta bi bili uradili u ovo vrijeme kolinja.
- 26/11. Vrijeme suho ali oblačno, hladni levant, na brdu pada lagani snijeg. Danas nema kruha ni mesa.
- 27/11. Vedro, bura, zima, 2 stupnja iznad nule. Petak jako živ pazar. Svinjetina i špek 80 šoldi kilo, par kokošaka ne dostiže 3 krune. Kaštradina je po 60 šoldi. Nije skupo, ali valja znat da mnogi fale. Žene nose iz Crne Gore šećer po 70 šoldi kilo, kafe po 5 kruna kilo, pa sapuna, stearinke, šibice i drugo, i zaista nije skupo, kad se uzme da sve to u Budvi fali. Oko podneva došo je iz Prijevora šef Generalštaba. Neko mi kaže da upravitelj G. Z. nosi vojničke cipele iz austrijskih ostataka.
- 28/11. Lijep dan i ništa nova. U 3 po podne vidjela su se dva aeroplana. Danas se pere pod u Župskom stanu gdje će stanovati princ Petar.
- 29/11. Nedjelja. Ništa novog, lijepo sunce. Prošetao sam se sa dva prijatelja do Bečića.
- 30/11. S. Andrija, sjevernjak veoma hladan (brije). U 10 1/2 jedan avion sa tri austrijske zastave letio je nad Budvom, i ja imao zlu slutnju. Bio sam u ljekarni, i izišavši iz ljekarne gledali smo ga iznad nas. Kad sam vidio dva, predložio sam ljekarniku da uđemo, jer je uvijek sigurnije, mogao bi baciti bombe. Nakon par sekunda čuli smo detonaciju dviju bomba, mislili smo da su bačene u grad, toliko je detonacija bila jaka. Pilot je vidio u polju Tome Luketića stotine ovaca na paši, da ih ubije, Ali je jedna bomba pala na drvenu ogradu, pa su špliteri pali u ulicu Lukečić-Novaković, prekinuli telefonsku žicu, i ugao kuće Novaković je oštećen. Bomba je načinila veliku rupu, neki su sabrali ko-

madiće metala, i meni dali, pa ću sačuvati za uspomenu. Druga bomba je pala na 10 metara od prve, usred drvoreda, a komadići metala su oštetili koru od jolha. Juro Boreta, čuvar parka, je pobjegao i spasio se.

U 4 sata p. p. došo je princ Petar, ušo u grad i u 5 otišao za Prijevor.

- 1/12. I danas sam bio u opasnosti po život. U 4 s. vraćajući se od s. Petke, došavši do drvenog mosta čuo sam avion iznad Prijevora. Ovaj je bacio 9 bomba oko stana princa Petra. Tu je bio Vilović oko koga su pale 2—3 osobe, a on se sklonio ispod jednog grma klekla. Ja sam požurio plažom, i stigav do brodova gdje se sakrio Niko Klopan, opazih iznad parka hidroplan. Vidjevši se u opasnosti podoh nazad, sakrijem se iza kuće Luketić, ugledah gluho-nijemog Čaklića, mahnem mu rukom da dođe. Vidjev da se aeroplan vraća prema Strasnici, potrčao sam prema parku, ali se avion vratio. Niko Klopan se digne, potrči novom rivom (obalom), a ja i gluho-nijemi za njim prema Pisani. Kad sam stigao nisam više imao daha. Avion se vrtio nad bolnicom. Oko morskih vratiju (Pisana) sakupilo se više svijeta, kao i Upravitelj G. Ze. Straža nam je naredila da pođemo u hotel Balkan. Čitav grad je bio u strahu. »Bio se pomamio hidroplan«.

Danas po podne prenesen je namještaj princa Petra. Nije otišao u župsku kuću već u kuću Vušković, nekoliko metara dalje. Ali je kuća Vušković sasvim u redu, i ako ima preko puta neuredni vrh Jurića, dok je pred kanonikom tvrđava i pjacal. Čudili su se svi, jer je mogao imati dvadeset ljepših stanova. Možda je htio biti blizu Štaba, koji je zauzeo kanoniku. U nekadanjoj biskupskoj kući sada čitaonici »Sloga« smjestila se kancelarija.

Kažu da je po podne pala bomba blizu bove, i da se vidio ratni brod.

- 2/12. Bibiana Dies Quadraginta Dies.²

U 10.30 stigao je u grad princ Petar sa svojim štabom. Na doček kod pazara otišli su građani i žene, četiri pod šeširom i djeca. Jedna djevojčica, Ksenija, kći načelnika, predala je svijeće. Njen otac (come al solito) održao je dug govor. Knez je na dobrodošlicu odgovorio čitajući. Onda je na konju ušao u grad s pratnjom i glazbom, kuće su bile nakićene. Mile je i na moje prozore postavila uobičajene sagove. Ja sam sa P. Slovincem bio na prozoru kuće Medin. Neki su od radosti poskakivali. Bartuo je zvonio u zvona i izvjesio hrvatsku trobojnicu. Isto je bilo sa Sv. Trojicom. Povorka je odmah pošla na blagodarenje u Sv. Trojicu. Jedan avion se pojavio nad crkvom, a iza Mogrina torpiljer. U četiri sata došo je ponovo aeroplan, pa se svijet razbježao. Ja sam (pisac) pošao u dućan Četkovića, koji je pod svodom Crvene kuće — Vilović. Pred večer muzika je pred kneževim stanom svirala tri stvari.

- 3/12. Oko podne jedan hidroplan letio je prema Baru, rekoše, i do Skadra. Večeras je stigla barkaca namirnica iz Bara i sa tri kvin-

tala petroleja za Oblasnu upravu i općinu, i tako ćemo imati svjetlost, valjda će dati (petrolej) javnim lokalima, da svrši tama Limba. Danas je princ bio na šetnji. Ljubili su mu ruku.

- 3/12. Sveta Barbara, zaštitnica artiljerije. Veoma živ pazar. Kako su gradski dućani prazni, seljanke Maina i Braića postale su trgovkinje.

Cijene:

Šećer kilo 70 šoldi, kafa 4.80 kruna, kupus 16—20 šolada, krumpir 12—16 šolada, petrolej 1.40 kruna, stearinka 40 šolada, 12 škoranca 20 šolada, jaja 5 komada 40 šolada, sir kilo 2 krune, maslinovo ulje 2 krune, sapun 2 krune.

Čaja, šibica, papira za cigarete — tražio sam od jedne Crnogorke, i pitao zašto su škorance skupe. Prošle godine kupovali smo 25—30 komada za šesticu što iznosi 20 šolada. Odgovorila je da nema ribara, jer su u ratu.

Princ Petar pošo je u 11 sati na pazar. Sreo sam ga i pozdravio ga skidajući kapu blizu kuće Antonioli. Uzvratio mi je, simpatičan mladić, srednjeg rasta.

Evo nefaljeni aeroplan. Nastala je panika, Budvani su trčali u grad, i ja s njima. Nakon što je eksplorirao Budvu, avion je poletio prema Lapčićima (srednje Maine), prešao brdo i uzeo pravac Cetinja. Večeras sam saznao da je isti bacio bombe, ubivši dvije osobe i ranivši jednog dečka. Vijest je došla iz Cetinja telefonom. Oblasnoj upravi.

- 5/12. Sveti Sava titular naše kapele, koja je 1807 pripala Demaniju,³ kao i samostan i Crkva Marije na Puntii.

Danas je predvečerje mog Krsnog imena. Nastojati ću dobiti kukuruzni krušić, ali na sreću žena Kum Petra donijela mi je pola pogače, pa sam na nju stavio svijeću što je Frano imao nad krevetom. Tako ću je sutra zapaliti pred sv. Nikolom. Prenio sam mali okrugli stol u tinal blizu slike sveca.

Puno je mula dovedeno po nalogu uprave. Vodile su ih Župljanke, koje su vraćajući se kući plakale.

Večeras je stiglo preko 20 Paštrovića, također za mulima, i jako su uvrijeđeni, jer izgleda moraju poći ne znajući cilj.

Kuća Opačić je rasvijetljena, jer u njoj stanuju glazbari. Tako isto kuća Regine Scutari. Upravnik cesta Repnik ostavio je kad je odlazio svoj namještaj (3. VIII 1914) u magazinu Mirković, gdje se čuva alat za ceste. Pošto su vlasti saznale da u tome magazinu ima drvenarije za popravak mostova, otvorilo se, i u toj prilici kažu da su nestale stvari njegove i žene mu.

Dragi čitaoče, 11 je sati, spava mi se, idem spavati, do viđenja sutra moje Krsno ime. Sutra ne smije zvoniti Zdravu Mariju glasno već tiho, a bilo je slobodno od 12 augusta.

U našoj bolnici su liječena 14 mornara koji su sa potopljene »Zente«. U više navrata su ih vodili njihovim ostalim drugovima na Cetinje, kojih ima 106, što su spašeni kod Lastve. Danas sam čuo (ako je istina) da su tri zarobljenika pobjegla u Kotor, izgleda baš od onih što su bili u Budvi.

Propustio sam kazati da je 2/12 prilikom dolaska princa Petra snimljena fotografija, također kad je izišao iz Sv. Trojice i vratio se u svoj Konak.

Noćas u 11 izvršena je vojna vježba do Bijelog Dola, pod komandom princa Petra. Treba zamisliti paniku nastalu u gradu, svi su bježali, smatrajući da je ozbiljno. Nakon vježbe vojska se vratila u grad s muzikom. Ja sam spavao, niti sam čuo niti vidio.

- 6/12. S. Nikola. Prilično vrijeme. Naše Krsno ime, ali niti sjena prošlosti, jer gradu fali sve. Na štednjaku nema vatre. Šest osoba me je posjetilo, pa sam ponudio vino i kafu. Gosti su bili Niko i Piero Slovinić, Vilko Lepeš, ljekarnik, Ivo Četković sa sinom Markom, Vilović, Stefanija sa kćerkicom Ksenijom, koja guvernant.

Mile želila je jučer spremati barem tanjur krostula, ludila je da dobije 1/2 kila brašna, ali nije uspjela. Za rasvijetliti tinel morao sam zapaliti šest novih stearinki sa čoke. Jutros u 7 sati upale su mi u sobu, dok sam još bio u krevetu, dvije posjete u paradi: Ljekarnik i N. Slovinić, čestitajući mi slavu. Obukao sam se i eto Mile sa kafom na pladnju, koju je servirala dvojici gospode. Imala je (davala si je!) ton gospodarice i gospode. Oh! Tempora, o mores. Niko je poželio obrijati se u tinelu (na što smo došli?), pa smo pozvali drvodjelca Toni Urbana, koji već nekoliko dana vrši taj posao. Tako sam i ja obrijan, pa smo »postali oba mladići«.

- 6/12. Jutros, šetajući pod platanima sa N. Slovinićem i Srzentićem, Niko Dobrovodica nas sretne i ispriča telefonsku vijest, da je talijanska vlada odlučila navijestiti rat Austriji. Radi ove vijesti muzika je pred ex-župskim stanom svirala tri komada i talijansku himnu.

- 7/12. Vrijeme suho. U 5 sati po podne preletio je okomito se spuštajući grad. Svi su bježali kao ljudi. Neki su blijedili. Ja sam se sklonio u dućanu Cvetkovića, a sa mnom pop Radonić, kum Pere Ivov, Matija Franeta, učitelj Marić i jedan Kovač. Avion je popisao mitraljezom šrapnele kao da su cvijeće. Istodobno se na pučini vidila flotilja. Treba pretpostaviti da će jednog lijepog jutra Budva postati hrpa ruševina.

- 8/12. Bezgriješno začće. Jučer oko ponoći letio je avion prema Baru, da spriječi iskrcaj namirnica, ali nije uspio. I ako sam bio Austrijanac, bolje je ovako, da ne budemo prisiljeni umrijeti od gladi.

Jutros sam vidio pred bolnicom četiri okrvavljene nosiljke, mislim da je stvar ozbiljna. Pričao mi je (ime nije znao i nije napisao kasnije) da je prošle noći jedna izvidnica crnogorska, približivši se u Krtolima bateriji »Grabovac« srela austrijsku. Nastao je sukob, sa tri ubijena Crnogorca i jedan oficir. Prenijeli su ranjene u Budvu, jednog teško ranjenog. Nisam saznao austrijske gubitke. Danas je iz Crne Gore stiglo 400 ovaca za vojsku. Smjestili su ih u novu kuću Slovinić u Bijelom Dolu.

Jučer je Oblasna uprava naredila da neki prozori u gradu moraju biti osvijetljeni. Od 40 općinskih ferala imaju se paliti samo 6, a javni se lokali imaju zatvoriti u 8. Tako smo sada u mraku, u tišini kao da nema Budve. Ove mjere se poduzimaju za slučaj da dođu austrijski brodovi, jer se ne misli da ovi imaju reflektore. Ko zna šta nas sutra čeka.

- 9/12. Danas se nije vidio ni jedan aeroplan, možda imaju druge plane. U palači Kalašić (palazzo) stanuje Ivo Vretenčić, kapetan i sudac, dodijeljen djelomično Štabu princa Petra, rođen u Zubcima, selu blizu Bara, sa 500 katoličkih stanovnika. Uhapšeni su Ivan Jurić i sin jer su susjedu ukrali vrijednost hrane od 10.— kruna. Izgleda da plaćaju za druge.
- 9/12. Nema ništa nova. Bivša Ekspozitura političke uprave sada je Krajevska crnogorska Vojna mjesna komanda. Šef ureda je Rade Hajduković, u rangu Komandanta mjesta. Njegov rođak Niko Hajs je intendant. Rade je nasilan. Kancelar je Đorđe Popović, pravnik, Budvanin, odličan mladić. Rade se ljutio što mu ne skidam kapu.
- 10/12. Više činovnika su u penziji (na hrani) kod Đure Duletića, drugi u menzi austrijskih oficira u bivšem samostanu, neki u Hotelu Balkan, a najniži u tri četiri familije. Pet Dalmatinaca (ranije spomenutih — op. N. D.) uzeli su stan namješten finansijskog šefa Petra Mustije, koji je 3/8 napustio Budvu. Svaki dobija 2 kruna, kruh i vino, pa zajednički sebi spremaju jelo i tako se izvlače sa troškovima.
- 11/12. Ni danas nije bilo aeroplana.
- 12/12. Slabi pazar radi kiše, ali za to mnogo blata. Danas su 4 mjeseca od ulaska Crnogoraca u Budvu. Prije podneva pokazao se avion, svi su pobjegli, prosljedio je za Bar, a oko 14 s. vratio se na pučinu. U 3 sata izišavši u šetnju, kod lađa, vidio sam na povratku iz Paštovića kočiju Krasića što je vozila kneza Petra s ađutantom. Konj je bio bijedan, kao oni što vuku teretna kola.
- 13/12. Nedjelja dan s. Lucije. Ne zapažamo niti. Vidim tada (da) ima u Budvi 48 katolika. Strašno vrijeme, tama, lagana kiša ali bez prestanka. Ostao sam čitav dan u kući u neopisivom očaju. Propustio sam zabilježiti da nekako u vrijeme kada je princ Petar ušao u grad 2 decembra, a pred njim zastava njegove države, doveli su vojnici austrijskog zarobljenika u Njegušima, gdje je bio u sastavu izvidnice, i da je tu bilo u sukobu žrtava. Taj je zarobljenik neoštećen, nosio je naočale, ne znam kojem je rodu vojske pripadao. Bio je kasnije odveden na Cetinje.
- 14/12. Vrijeme malo bolje nego li jučer. Pošto Uprava raspolaže znatnom količinom goveda i bravi, za razliku od pšenice koja fali, odlučeno je da će od danas porcija mesa za vojsku biti 75 umje-

sto 50 deka, ali je smanjila porciju kruha, što je do jučer bila 20 deka.

Noćas se čula tutnjava topova od strane Tivta u pravcu Župe, ne Lovćena sigurno, gdje vojske nema, osim straže. Pričaju mi vjerodostojni ljudi da su na Lovćenu neki tereni vrijedili prije rata 1000 do 2000 kruna, dok se sada ne obrađuju, i radi neprestanog bombardiranja od strane brodova i tvrđava austrijskih. Danas po podne dva štabaska oficira pošli su do Paštrovića sa Krašićevom kočijom.

- 15/12. Nemam šta zabilježiti, osim da sniježi na brdu, i da treba ostati doma i umirati od dosade.
- 16/12. Danas su 4 mjeseca od pomorske bitke kod Budve. Sinoć je umro Evangelis Botzaris, mešetar star 75 godina, podrijetlom iz Makedonije, nakon kratke bolesti.
- 16/12. Pred s. Nikolu zvonaru Bartolu je zabranjeno da zvoni zvona. N. Slovincić i P. Mikula su se pošli informirati kod načelnika Srzentića da li je ovo istina i nisu dobili sasma jasan odgovor. Tada je u Oblasnu upravu pozvan zvonar, gdje mu je kancelar Jovanović, u prisustvu Upravitelja Gjura Zenovića i načelnika, zabranio. N. Slovincić, i P. Mikula pokušali su još jednu demaršu, ali nije koristila. Kad je N. Slovincić kazao da će mu sin pop Gjuro doći na Rubin Dan, rekao je da će se dotle vidjeti. Gj. Zenović je bio u tome času zauzet preseljenjem njegovog ureda u Sudsku palaču.
- 16/12. Budva je u XVII v. bila biskupija, kasnije vikarijat, a sada dekanat. Crkva s. Ivana Krstitelja je stara XIII vjekova,⁴ a pravoslavna je sagrađena 1798. Danas kiša nije stala jedne minute.
- 18/12. Proljetni dan, pazar bogat. Knjaz je uživao pazeći i gledajući. Jedan od ranjenih vojnika u sukobu izvidnica 8/12 je umro. Ispratio ga je garnizon, ali bez muzike. Danas u predvečerje s. Nikole pravoslavnog, imendana kralja Nikole, u 4 sata po podne su ukrašeni prozori, muzika je obišla grad, ali rasvjete nije bilo jer fale svijeće. Danas je konačno nakon pet mjeseci otvorena kafana Fabris. Vodi Ivo Čička sa jednim mladim Crnogorcem. Piero Slovincić je izvršio primopredaju nakon obavljene inventure. Tako je nestalo paklenske tame što je vladala u toj ulici. Danas se čula pucnjava od strane Župe. U podne je doveden jedan ranjenik. Ovdje neki ciarlano (ćakulaju) da je Luka Medin aviatičarski instruktor. A Ivanica Čalakov uvijek misli kad vidi torpiljer da je na njemu Toni Jerov. Deset je sati, pišem u tinelu i idem spavati.
- 19/12. S. Nikola. Nema budnice, jer nije običaj. Grad je iskićen, Mile je postavila na prozoru četiri saga. U 10 je garnizon sa muzikom promarširao. U s. Trojici je bilo blagodarenje. Sudjelovao je knjaz Petar sa štabom. Poslije objeda princ se prošetao kočijom Krasi-

ća. Obzirom da je dan prekrasan odmah nakon ručka Niko Slovinić, Ivo Cvetković i ja otišli smo sa dalekozorima prema Prijedoru (u septembru prošlo je 4 godine da nisam prešao Topliš).⁵ Sreli smo njegovu visost s njegovim liječnikom Jankovićem i pozdravili smo naravno.

21/12. S. Toma. Snijeg na brdu, tužan dan, koja razlika prema jučerašnjem. Nema novosti.

23/12. Čitav dan ne prestaje kiša, pa nisam mogao izić iz kuće, pa sam čitao Verne-a »Put oko svijeta u 80 dana«.

Jučer po podne princ Petar odredio da se može zvonima zvoniti podne i Zdravu Mariju u večer, i skraćeno prigodom blagdana. Rubin dan (naime 23/12, dan pred Badnji dan), a mi ne znamo za nj.

24/12. Djelomično oblačno. Mrtvi Badnji dan. Utorak 22-og došo je don Gjuro Slovinić. Na pazaru nema ni jednog badnjaka. Ranije sam za ručak imao sardine iz Nantes-a, butarge, zadnjih godina slane srdele. Sad, u pomanjkanju svega, zadovoljio sam se s kafom crnom »kad ne popiješ čašu vina«. Bio sam preporučio P. Pavloviću da mi pošalje 1/2 kila brašna da Mile spremi pjat fritela (friganice /fritelle = frittele = fritule/.

Sinoć na Rubin dan mi je Ljuba u njenoj butigi donijela duzinu još vrućih. A jutros šetajući prema Fontani sreo sam čovjeka iz Raževica (u taj čas je knez Petar išao za Cetinje) pa mi je predao flašu rakije, jednu ulja, ali brašna nije mogao naći. Kupio sam 1/2 kila smokava kod Nine i 1/2 litre rakije, kafe sam imao. Imao sam samo tri posjete, pa sam ih počastio kako sam mogao. Donijeli su mi na dar jednu pogaču, dvije kobasice, kupusa, jedan ambul od svinjetine. Bolilo me srce ne imati badnjak pred vratima. Nije zvonila Zdrava Marija u sat kada se običava zapaliti badnjak. U sumrak sam zatvorio kuću i uputio se prema Fontani, jer me je na večeru pozvao Niko Slovinić, ljekarnik Lepeš i Ivo Boreta. Ribe je bilo svake vrste. Lijepo smo proveli večer, pričavali smo anegdote, i o duhovima, Mačićima, Vampirima itd. Na večeri su još bile Mile Mršulja sa nećakinjom Olgom Stojaković. U 11 smo se uputili prema gradu, gusta kišica što ulazi u kosti. Na uglu Srzentića pozdravio sam i vratio se doma.

25/12. Božić. Došla je Mile sa kafom i čestitala blagdan. Čudila se da nisam išao na ponoćku. Ona je bila sa kćerkom Zorkom i zetom. Bilo je nekoliko Crnogoraca.

Nisu mogli pjevati nokturne jer su falili pjevači. Misu i pastorelu su pjevali pet Dalmatinaca dobrovoljaca, već spomenutih.

Na ručku i večeri kod Nika Slovinića bilo nas je uz čašicu oko 40. Zdravice, pjesme u izobilju. Ljekarnik i P. Slovinić su služili misu, a tri jedina dječaka u koti bili su Ivo Pjerotić, Slavomir Šuljak i sin Mate Urbana. Ja sam i N. Slovinić bili u školskoj klupi kao fabricieri, a u školskoj klupi Bartuo, Balić i Frano Reić, papučar.

26/12. I danas na s. Stefana bio sam na ručku kod N. Slovinića.

27/12. Ista funkcija.

Cijene namirnica u Budvi 1914—1915:

Jedno jaje	helera	10
1 stearinka	helera	40
1 kutija šibica	helera	7
1 paket papira za cig.		9
zeleni za jednu osobu		20
litra milijeka		40
2 kokoše	kruna	6
1 glava janca		50
Coradella agnello		60
3 Glave Škobalja ⁶		40
1/2 kila suhих smokava		40
prazna lata petroleja	kruna	1
litra rakije		3
kilo pršuta		3
kilo sira		5

BILJEŠKE

¹ Ovi se crteži nalaze uz dnevnik. Nije ih potrebno publicirati jer je prof. Ignatije Zloković opisao potapanje »Zente« u Istoriskim zapisima, Cetinje, god. VIII, knj. XI/1955, 1—2, str. 390.

² Znači da će 40 dana trajati isto takvo vrijeme kakvo bude 2/XII, tj. na dan sv. Bibiane.

³ Demanij = državna dobra; francuska napoleonska uprava podržavala je »napuštena« crkvena dobra, i tu su spali objekti o kojima pisac govori. Mjera je izazvala stanovite kontroverzije. Dekret je izdala vlada u Zadru 1/I. 1807.

⁴ Ove podatke uspoređuje i s knjigom Miroslava Luketića (Budva, 1966). Prema legendi što je Luketić daje crkva je nastala u VII. stoljeću dok je zvonik, prema istom piscu, završen 1867, a prije je vjerojatno stajala preslica, kao na mnogim drugim crkvama. Biskupija je postojala u Budvi do treće polovice XVI. vijeka (1571), pa se onda pomalo ugasila. Formalno je bila ukinuta bulom »locum beati Petri« Leona XII. od 30/VI. 1828, ali je tada već odavna nije bilo. Teritorij Budve odvojen je od Bara i dodijeljen Kotoru (Lago, Venezia, 1869). Ovo je bilo vrijeme kad su ukinute biskupije Rab, Nin, Skradin, Trogir, Makarska, Korčula, Ston i Budva — ali ova zadnja, kako je već rečeno, još samo formalno.

⁵ Jedan prijetoj na putu za Kotor.

⁶ Škobalj je slatkovodna riba što naraste obično do 30 cm (rijetko više) i teži 250 grama u dobi od 3—4 godine. Zove se i podust, a stručno ime je *Chondrostoma nasus* (kao i *ohridianum* po onome koji ju je opisao: Karaman, 1924). Živi u jadranskom, egejskom i crnomorskom slivu, u rijekama, u Skadarskom, Ohridskom i Prespanskom jezeru itd. Ove podatke dugujem literaturi što mi je ljubezno poslao dr. Tomo Gamulin, a potječu iz Biološkog zavoda u Titogradu.

U BUDVI PRVIH RATNIH DANA 1914.

Kada je krajem XIX. v. Boka Kotorska, kao austrougarska ratna luka, pretvorena u jednu od najjače utvrđenih primorskih tvrđava na Jadranu, bilo je predviđeno da Budva brani prilaze Boki s jugoistoka. U tu svrhu su bile određene, i na području Budve locirane, i odgovarajuće austrijske snage. Kasnije je došlo do izmjena u austrijskim planovima obrane Boke, pa je prvih dana Prvog svjetskog rata Budva neko vrijeme bila, moglo bi se reći, »ničija zemlja«, između austrougarskih i crnogorskih snaga, a onda su u Budvu, bez borbe, ušle crnogorske jedinice.

Istoga dana kada je Austrougarska objavila rat Srbiji, 28. VII 1914. g., Crna Gora je provela opću mobilizaciju, 5. VIII prekinula je diplomatske odnose s Austrougarskom, a 6. VIII objavila joj je rat. Glavnina (2/3) crnogorskih snaga bila je koncentrirana na sjeveru, u Sandžaku, s intencijom da neposredno surađuju s lijevim krilom srpske vojske u ofanzivi prema Sarajevu, kako bi se smanjio pritisak austrougarskih snaga na Srbiju. Crnogorske snage raspoređene na granici s Austrougarskom na području Lovćen—Sutorman imale su zadatak da zatvaraju moguće pravce nastupanja austrougarske vojske iz Boke Kotorske i južnije sa obale prema Cetinju i Rijeci Crnojevića. Međutim, jedinice austrougarske vojske iz Boke Kotorske nisu, u početnom periodu rata, bile aktivne, osim tvrđavske artiljerije, pomognute topovima s ratnih brodova iz Boke u njenim duelima s crnogorskom opсадnom artiljerijom. Crnogorsku su artiljeriju kratko vrijeme (u drugoj polovini oktobra 1914.) podržavale i dvije francuske baterije, iskrcane u Baru i prenijete na Lovćen radi planiranog napada crnogorskih snaga na Boku s kopna (od čega se, zbog velikih gubitaka opsadne artiljerije i nedostatka snaga, odustalo).

Austrougarska flota (na Boku Kotorsku oslanjale su se lake pomorske snage ojačane s nekoliko starijih bojnih brodova i krstarica) blokirala je crnogorsku obalu, a ugrožavala je i bliska Otrantska vrata. Saveznička flota uplovljavala je stoga u Jadran deset puta do kraja 1914. obezbjeđujući transporte kojima je dopremana pomoć Crnoj Gori i vršeći napade na obalu u nastojanju da izmamí austrougarsku flotu na otvoreno more i nametne joj odlučujuću bitku. Prilikom prvog uplovljenja potopila je, 16. VIII 1914., austrougarsku laku krstaricu »Zenta« na 5—6 nautičkih milja od Petrovca.¹

Milan Dorotka

¹ Vidi: Vojna enciklopedija, I izd., natuknice: Boka kotorska, Budva I Svjetski rat, Prvi, te Pomorska enciklopedija, II izd., natuknica Svjetski rat, Prvi.